

Cigány foltok a térképen

Bereznay András: *A cigányság történetének atlasza. Térképezett roma történelem.* Méry Ratio Kiadó, Budapest, 2018. 123 oldal

Az 1978-ban Londonba emigrált történész, kartográfus szerző az elmúlt évtizedekben számos angliai és amerikai egyesült államokbeli neves kiadónak készített térképeket kiadványaikhoz. Nevéhez fűződik például a Richard J. Evans Harmadik Birodalomról szóló trilógiájának vagy *The Times Atlas of European History*, *The Times Kings and Queens of the British Isles* kötetek térképeinek a kidolgozása. Hazai vonatkozásban pedig mindenekelőtt megemlítendő az *Erdély történetének atlasza* című munkája. Korábbi munkáitól merőben eltérő vállalkozásba fogott *A cigányság történetének atlaszával*, melyben ötvenkét magyarázó szöveggel is ellátott térképen keresztül a cigányság múltját kívánta bemutatni az ókortól napjainkig, döntően Európára fókuszálva. Nemcsak a cigányság történelme képezte kötetének tárgyát, hanem a cigány–nem cigány viszony alakulása, a helyi hatóságok, uralkodók, államok cigánysággal kapcsolatos intézkedései, valamint a cigányságra irányuló kutatások tudománytörténeti vetületeibe is betekintést engedett. Bereznay András bevezetésében a munka nehézségeiről, ezen újszerű kezdeményezés dilemmáiról is megosztotta gondolatait: „Annak, hogy a cigányság története egészének történelmi atlaszban megjelenítésére eddig hiányzott a motíváció [...] bizonyára része, hogy e történelem nélkülözi a történelmi atlaszok leggyakoribb témáját: a saját államot. [...] Akármennyire nyilvánvalónak tűnik is azonban, hogy a területnek a cigány történelem vizuális közlésében nincs szerepe, ez tévedés. A cigányok, ha saját nem is volt, azért még országokban éltek, amelyek mindegyike kihatott életükre valamilyen, egymásétól gyakran nagyon is eltérő

módon.” (7. old.) A kihívások ellenére az atlasz hiánypótló jellege kétségtelen, még akkor is, ha olvasása, forgatása közben felfedezhetünk hiányosságokat vagy olyan részletet, melyeknek a kötetben való elhelyezése kevésbé tűnt indokoltnak.

A cigányság őshazájával kapcsolatban számos téves feltételezés tartotta magát évszázadokig Európában. Eredetükkel kapcsolatban az első valós megállapítás a magyar származású Wáli István nevéhez fűződött. 1753-as hollandiai tartózkodása során tűnt fel neki, hogy az ott megismert, szingalézul beszélő ceyloniak és a szülőfalujában élő cigányok hasonló nyelvet beszéltek. A felismerés tudományos körökben is elterjedt, melynek eredményeképpen a 18–20. század folyamán számos nyelvész dolgozott ki elméleteket a cigányság indiai eredetéről és arról, hogy a félsziget melyik részéről származtak el. A szerző kötetének első térképein ezen elméletek területi ábrázolására törekedett, a tudósok nevét és felvetésük évszámát is feltüntetve. Ezt követően jelenítette meg – döntően nyelvészeti támpontokra hagyatkozva – a cigányság középkori vándorlásának azon szakaszát, mely a Közel-Kelet és a Bizánci Birodalom felé irányult. A 9–14. századi Császárságról és különösen annak fővárosáról, Bizánccról részletesebb adatokat elevenített meg egy újabb térképen. Jelölte, hogy melyik településeken és mikor említették a cigányokat, valamint azt, hogy az adott korabeli leírás „jóváhagyó, semleges, roszszálló tónusúnak” számított-e. Ezután tágabb horizontból szemlélte a cigányság vándorlását, így a 14–15. századi Balkánra került a szerző fókuszsa. A korabeli cigányságról azt is feltüntette, hogy mezőgazdaságban, katonaként vagy kézművesként dolgoztak, továbbá arra is rávilágított, hogy a Balkán mely részein éltek már ekkor nagyobb számban. Az imént említettekhez szolgál részletesebb – egyazon időszakból származó

– adatokkal a Velencei Köztársaság területén megjelenő cigányságot szemléltető térkép. Egyrészt a 14. századi cigány hűbéri uradalom és a joghatósága alá tartozó cigányokat, valamint más cigány közösségeket, mint például a katonai szervezetbe tömörülőket jelölték; másrészt az adott helyszínekhez köthető korabeli feljegyzéseket is rögzítették, például: „bűnükért vezeklők”, „szegények és nem vonzók”, „kémek és árulók”, „falakon túli kunyhókban”, „100 házuk van/ 300 család cipészek, vargák, kovácsok”. (23. old.)

Bereznay a 15–16. századi Európa más országaiba, a cigányság újabb célállomásaiba is elkalauzolta az olvasót, mindenekelőtt Moldvába és Havasalföldre. A térképen a cigányok tizenötödik századi rabszolgaságának ez ideig feltárt helyszínei lettek évszámmal jelölve, valamint az, hogy a vajda kolostornak vagy éppen valamelyik hűséges alattvalójának ajándékozta-e el őket. A cigányok Európa más vidékeire – a rendelkezésre álló szöveges, egyúttal sok kétséget is felvető forrásanyag szerint – a 15–16. században érkeztek. A kutatók ezen megállapításukat a városok krónikáira, illetve az uralkodói (Luxemburgi Zsigmond, III. Frigyes), hercegi (VIII. Amadé savoyai, Fülöp burgund), grófi (Gerhárd jülich-bergi) és pápai (V. Márton, XIII. Benedek) menlevelekre alapozták. A menlevelek egy részéről a későbbiekben kiderült ugyan, hogy hamisítványok, azonban ettől függetlenül a cigányság megjelenése szempontjából forrásértékkel bírnak. A következő térképek ezen iratokra hagyatkozva elevenítették meg a cigányság feltűnésének helyeit és évszámait, valamint jelölték azt is, hogy az adott település hogyan fogadta a vándorlókat: „pénzzel/ étellel/italal üdvözlés”, „üdvözlés, után elküldés”, „ellátás, fizetés a tovább menésért”. (27–29. old.) Továbbá adatokat szerezhetünk az atlaszból arról is, hogy a befogadók milyen névvel (tatárok, pogányok, szaracénok) illették a vándorló cigányokat, illetve találtak-e kivétlenül megjelenésükben, például előfordult-e panasz lopásra vagy a szálláshelyük tisztán nem tartására. A szerző helyenként a ci-

gánykaravánok megélhetési viszonyaiba is betekintést engedett, újabb adalékokkal szolgálva.

A következő térképek a cigányság történetének új szakaszát, kora újkori üldöztetésének a helyszíneit és adatait kívánták megjeleníteni. A cigánykaravánok középkori, döntően kedvező fogadtatását a helyi hatóságok és államalakulatok korlátozó rendelkezései és államilakulatok korlátozó rendelkezései váltotta fel. A 16. századi Európát madártávlatból szemlélő térkép arra tett kísérletet, hogy átfogó képet nyújtson azon átmeneti időszakról, amikor tiltó és támogató intézkedések párhuzamosan születtek sokszor egyazon országban vagy térségben. Ezt követően sorra megjelenítette a különböző országokban a cigányság üldöztetései helyszíneit, évét és intézkedéseit. Elsőként Anglia és Skócia került terítékre, ahol a források kivégzésekről, javak elvételéről, kitiltásokról, csonkításokról számoltak be. Spanyolország és Portugália esetében a cigányokat száműzetésük helyett erődítmény-építkezéseken kényszermunkára vagy gályarabságra ítélték, így ezek helyszíneit tüntették fel. Az Ibériai-félsziget után a 16–18. századi Franciaország tárult elénk, ahol a cigányság a nem cigány lakosság kedvező vagy éppen elutasító bánásmódjával egyaránt találkozhatott. A térképen részletesen ábrázolták szintén évszámokkal együtt azokat a helységeket, melyeken nemesember védelme alá húzódhattak, letelepedhettek, vagy menlevelet, segítséget kaptak a helyi hatóságtól. A vándorló cigányság üldöztetésének a helyszínei is részletesen, címszavakkal ellátva állnak előttünk: „odaérkezőknek pénz, hogy menjenek el”, „cigányokat kitiltó vidék/hely”, „becsmérlés/előítélet/megkülönböztetés, részletekkel”, „megszorítás tájon vagy helyen”, „intézményesített vagy megtörtéző üldözés, zaklatás vidéke/helye”. (55. old.) A szerző ezen időszak Német-római Birodalomába is elkalauzolta az olvasót, ahol szintén a cigányság hányattatott sorsáról számoltak be a források, sőt összecsapásokra is sor került a helyi lakossággal vagy a katonasággal. A térképen a cigányellenes döntések, ren-

deletek évszámai és azok területi hatályait jelenítették meg, előfordultak tartományokra, régiókra vonatkozó és az egész Birodalmat lefedő határozatok is. Itália esetében a halálbüntetés és a gályarabság területi és időbeli elterjedtségéről kaphatunk képet. Egy kora újkori világatlasz képe pedig azt szemlélteti, hogy a cigányok mely portugál, spanyol, angol vagy francia gyarmatra utaztak a jobb élet reményében vagy száműzetés, elhurcolás miatt kényszerültek más kontinensekre. A következő térképeken betekintést nyerhetünk abba is, hogy a cigányok az adott időszakban Európa mely területein és mikor szegődtek el zsoldosnak, léptek fel zenészként, táncosként vagy énekesként.

A hosszú tizenkilencedik század cigánysággal kapcsolatos eseményei képezik a következő térképek témáit. Elsőként a moldvai és a havasalföldi cigány rabszolgák felszabadításának helyszíneit és évszámait ismerhetjük meg, majd a cigányság Európa nyugati részei felé irányuló vándorlásának új hullámai, útvonalait mutatják be. Franciaországon és Nagy-Britannián keresztül a szerző betekintést enged egy új jelenségbe, a cigányokkal foglalkozó tudományos (*Gypsy Lore Society*) és egyházi (*Quaker Society, Society for the Reformation of the Gypsies in Scotland, Southhampton Committee*) szervezetek létrejöttébe. A cigányság iránt érdeklődő vagy őket kutató írókat, művészeket, tudósokat is feltüntettek, továbbá azon korabeli becslések, számítások, melyek a cigányság országokénti létszámára vonatkoztak. Az első világháborút követő évtizedekkel foglalkozó térképek a cigányság önszerveződésének állomásaira fókuszáltak döntően Kelet-Európa és a Szovjetunió vonatkozásában. A cigányok által alapított szervezetek (például: Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete, Jugoszláv Cigány Fiatalok Okta-

tási Klubja, Görög Cigányok Pán-Hellén Szövetsége, Cigányok Kulturális Haladásának Ligája, Románia Cigányainak Általános Társulása, Cigányok Összoroszországi Uniója), újságok (például: Glasul Romilor [Romák Hangja], Romano Lil [Cigány Hírek], Romani Zor [Roma Hajnal]), kezdeményezések (például: cigány mecset, cigány iskola, cigány kolhoz, cigány színdarab) időpontjuk és településük pontos jelölésével szerepelnek. A rákövetkező oldalakon a huszadik század első felének cigány népiattal kapcsolatos intézkedései is terítékre kerültek, az ahhoz vezető út állomásai és a tömeggyilkosságok és haláltáborok helyszínei egyaránt megelevenedtek. Továbbá egy európai léptékű térkép, a cigány népiattal kapcsolatos esetek becsült létszámát jeleníti meg országoként. Zárásképpen a szerző az ezredforduló időszakába kalauzolja el az olvasót, ezen időszakból arra fókuszált, hogy a kontinensen mely településeken és mikor került sor cigányok etnikai alapon történő bántalmazására vagy meggyilkolására. Emellett a cigányság országokénti létszámán túl a cigánysággal kapcsolatos szervezeteket, kongresszusokat, kezdeményezéseket is bemutatja.

Összességében megállapítható, hogy Beznay András atlasza, mely az első kísérletnek tekinthető a cigányság történetének térképészeti megjelenítésére a világon, óhatatlanul a téma alapművei közé fog sorolódni. Kutatóknak és az egyetemi oktatásban egyaránt hasznos kiadvány lehet a téma mélyebb, más nézőpontból szemlélő megértéséhez. Ugyanakkor ösztönözheti cigánysággal kapcsolatos további atlaszok elkészítését itthon és külföldön egyaránt.

HAJNÁCZY TAMÁS